

TÜRKLERİN GİYİM KUŞAMINDA KÜRK

AYHAN, Fatma
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Bir ulusun kültür kimliğinin belirlenmesindeki en önemli unsur sanatsal ve kültürel mirasıdır. Türk milletinin kültür tarihi incelendiğinde Orta Asya'dan Anadolu'ya ve çevresine kadar uzanan zengin bir giyim kuşam biçimine sahip olduğu bilinmektedir.

Bozkır geleneğinden başlayarak yaşadıkları Coğrafyanın, sahip oldukları kültürün etkisiyle zengin bir giyim tarzı ortaya koyan Türk'lerin giyiminde kültürün önemli bir giysi unsuru olduğu görülmüştür.

Tarihleri boyunca çeşitli ülkelere yerleşip devletler kuran, pek çok yabancı kavimle iç içe yaşayan, uzun yıllar göçebe hayat sürdüren Türklerin Orta Asya dönemindeki yaşayışlarını ayrıntılarıyla gösteren yazılı belgelere sahip değiliz. Bununla birlikte arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, özellikle Uygur sanatını yansıtan eserler ve minyatür eski Türk giyiminin özelliklerinin saptanmasına olanak vermektedir (Turan, 1990). Türk boylarının kıyafetleri, çakşır ve keçe çizme, kaftan, kepenek, kürk hem soğuktan hem de güneşten koruyarak borklerden oluşmaktadır (Esin, 1985).

Bu çalışmada; Türk giyim kuşam kültürü içersinde önemli bir yeri olduğunu düşündüğüm kürk giyimi, kullanımını çeşitliliğini giysi özelliklerinin gerekliliğini sistematik ile inceleyip tespit ederek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Giysi, kürk, Orta Asya, kaftan, giyim kuşam.

Bir ulusun kültür kimliğinin belirlenmesindeki en önemli unsur sanatsal ve kültürel mirasıdır. Türk milletinin kültür tarihi incelendiğinde Orta Asya'dan Anadolu'ya ve çevresine kadar uzanan zengin bir giyim kuşam kültürüne sahip olduğu bilinmektedir. Bu zenginlik, giyim biçimlerinde ol-

duđu kadar giyim malzemelerinde de kendini gösterir.

Bozkır geleneğinden başlayarak yaşadıkları coğrafyanın sahip oldukları kültürün etkisiyle zengin bir giyim tarzı ortaya koyan Türklerin giyiminde kültürün önemli bir giysi unsuru olduğu görülmüştür. Tarih boyunca çeşitli ülkelere yerleşip devlet kuran, pek çok yabancı kavimlerde iç içe yaşayan uzun yıllar göçebe hayat sürdüren Türklerin Orta Asya etkisi başka kültürlerle teması da çeşitliliği içinde ve zenginliğinde geniş rol oynamıştır.

Göçebe kültürüne sahip at üzerinde hayvan güden toplumlar daha hafif ama bir o kadar da dayanıklı giysileri ihtiyaç duyar. Hayvancılıkla geçimini sağlayan Türkler her türlü doğa koşullarına karşı dayanıklı elbiseler kullanırlardı. Bu nedenle atın sürtünme ve bacaklarda yara açma gibi tehlikelerden korunmak için kalın pantolon ve çizme giymeleri gerekmekteydi. Yine hayvancılıkla geçinen Türklerin yiyecek silahlarını asabilmek için kalın deri kemarlere ihtiyaçları vardı. Ayrıca sürekli olarak açık havada gezmeleri nedeniyle kalın palto ve kürklerin kullanılmasını da gerektiriyordu. Soğuğa ve rüzgara karşı kulaklıklı ve esneklikli içi kürklü şapkalar giymek işin ve iklimin gereğiydi (Ögel, 1991)

Kürk bazı hayvanların giyecek yapmak için işlenmiş postu (TDK, 2007). Kürklü hayvanlar daha çok kutuplarda uzun soğuk kışları olan bölgelerde yaşarlardı. Bu bölgenin hayvanlarının kürkleri daha uzun parlak ve canlıdır.

Kürk dokumacılığın icadından çok önce insanın giydiği ilk giysidir. Memeli hayvanlardan elde edilen postların işlenerek kullanılabilir hale getirilmesi sanatına genel olarak “kürkçülük” adı verilir. Bu sanat insanların bildiği en eski sanatlardan biridir.

Filadelfiya arkeoloji müzesinde bulunan Sümerler devrine ait bir tablet üzerindeki kaplan ve aslan postları satan bir kürkçü reklamı bunu doğrulayan delillerden biridir. Kürk Türklerin en eski giysi araçlarından biridir.

Bilge Kağan yazıtlarında sosyal hayatla ilgili bazı kelime ve ibareler vardır. Bu kelime ve ibareler sayesinde kök Türklerin sosyal hayatı hakkında bilgiler elde edilmektedir. Kök Türklerin hüküm sürdüğü bu bölgelerde bulunan ticari mallar ile ele geçirdikleri veya boyun eğdirdikleri milletlerin hediye veya vergi şeklindeki sundukları canlı veya cansız ticaret kaynaklarının neler olduğuna yazıtlarla az da olsa değinilmiştir. Bu ticari malların birisi de sincap kürküdür.

Türk runik metinlerinde yalnızca iki yerde Bilge kağan yazıtını kuzey

ve güney yüzünün 12. satırlarında geçmektedir. Bilge Kağan ülkesine ve milletine nasıl zengin hale getirdiğinden söz etmiş ve altın, gümüş, ipek atlar, aygırlar, kara samurlar ve kök teğenleri (gri sincapları) milletine kazandırdığını söylemiştir.

Ticaret aracı olan kök teğenler (gri sincap) Türk runik metinlerden edindiğimiz bilgilerin yanında hem Çin hem de Arap kaynaklarında sincap kürklerinden bahsedilmektedir. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre Çin İmparatoru bazı zamanlarda kök Türklere ticaret yapma imkânı veriyordu. Kök Türklere ticaret aracı olarak Çin ipeği, kara samur, özlük atlar ve nihayet gri sincap kürkü ticareti yapıyorlardı. Türklerin yaşadığı bölgeleri gezen Arap coğrafyacıları da ticaret araçlarını ve Türk ülkesindeki hayvan ve değerli eşyaları sayarken bir çok kez kara samur ve gri sincaptan söz ederler.

Hudud-al-alem adlı eser, ıssık-göl civarı ile kırgız kabileleri bahsinde, bölgede bol miktarda misk hayvanının hutüuu boynuzları gri sincap ve samur bulunduğundan söz eder. (Şesen, 1998: 58). Yine **Hudud-al-âlem** de Toğuzguz ülkesi bölümünde bu ülkenin misk, siyah, kırmızı ve çizgili tilki kürkleri, gri sincap, samur, kakul, fenek, saciba kürkleri, hutüuu boynuzları yak öküz derileri ile ünlü olduğunu söyler (Şesen, 1998: 62). Gerdizi, Zeyn-el Ahbar adlı eserinde Macarlardan söz ederken evlilik töreni bahsinde damadın babasına neler verdiğini şu şekilde anlatır. “Samurdan, kakumdan, sincaptan, sansardan, tilki derisinden ipek eşyadan varsa 10 elbise kadarlık kürkü toplar bir yaygıya sarar ve damadın babasının atına yükler, bunları onun evine gönderir” (Şesen, 1998-85).

Gerdizi, Bulgarlarla ilgili bölümde ise onların madeni paraları olmadığını altın ve gümüş yerine sincap derisine verdiklerini söyler (Şesen 1998-84). Bütün bunlar bize çeşitli hayvan kürklerini özellikle de sincap kürkünü para yerine değişik aracı olarak kullandığı anlatır. “Gri boz sincap” olarak tespit ettiğimiz bu sincap türünün Latince adı marmota bobak “Sibirca”dır. Bu türün marmota bobakın bir alt türünün daha çok Moğalistan ve Tuva steplerinde yaşadığı ifade edilmektedir. Moğolların “tarbağan” dediği bu türün Moğallar için önemi büyüktür. Bugün Moğalistan da hem etinden hem de derisinden yararlanılmaktadır. Bu sincap türünün kuyrukları kısa ve ilk baharda kürk rengi daha açıktır. Gri (boz-kül rengi) bu kürklerin çok değerli olduğu ve etiyle yağının da yenildiği bilinmektedir. Moğalistan ekonomisinin bu hayvan kürklerine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu türün 3 metrelik tünellerde yaşadığı bilinmekte olup yılda 2 milyon kürk elde edildiği söylenmektedir (Kuru, 1999).

Bilge Kağan yazıtında, “Kök Teğen” olarak geçen bu sincap türünü “tarbağan” ile aynı hayvan olduğunu düşünmekteyiz. Yalnız tarbağanın tarifi konusunda bir sorun bulunmaktadır. Çünkü “tarbağan torvayan” kelimesi yayınlarda değişik şekillerde ifade edilmiştir. “Dağ sıçanı” (Lesing, 2003-1204). Bu türün ülkemizde ve Avrupa’da yaşamıyor olması hayvan adlandırmada sorun çıkarmaktadır. Burada önemli olan “tarbağan=kök” teğen “gri boz sincap” eşleştirmesi Türklerin kelime yapımını nasıl gerçekleştirdiği konusunda ip ucu vermektedir (Ramstedt, 1976: 381).

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular özellikle de uygur sanatını yansıtan eserler ve minyatürler eski Türk giyiminin özelliklerinin saptanmasına olanak vermektedir (Turan, 1990). Türk boylarının kıyafetleri çakışır keçe çizme, kaftan uzun pantolon kepenek, kürk hem soğuk hem de güneşten koruyan börklerden oluşmaktadır (Esin, 1985)

Türkler genelde, samur, sincap, rakun, vaşak, tilki gibi hayvanların kürkünü yapar ve giyerlerdi. Bozkır giysilerin malzemeleri ise koyun, keçi ve deve yünü kullanılırdı. Hakan çadırları da kürkle kaplanırdı. Miladi 551 yılında bir eser yazmış olan Jordanes, Doğu Asya’da Uygurlar’ın kürk ticareti ile uğraştıkların kaydetmektedir. Daha sonra Istahri de eserinde şu bilgiyi vermektedir: “Bulgarlar’ın (Volga Bulgar Türkleri) servetlerinin en büyük kısmı kürktür (bunlar kıymetli hayvan postlarıdır). Bir kürkün değeri yarım dirhem (gümüş akça)’dır. Bunların ülkesine yuvarlak gümüş dirhemler ancak İslam diyarından gelmektedir.” M. Ö. III. yüzyılda Uygurların batısında oturan ve Çin kaynaklarında adı “Ting-Ling” olan ulus, hayvan yetiştirmekle uğraşır ve beyaz, gök renkli kürkleri ihraç ederdi macar Profesörü G. Németh “Ting” kelimesinin Türkçedeki sincap anlamı olan “tin”, “tiyn” sözü ile bir olduğunu, kürk ticareti ile uğraştıkları içinde ulusun bu adı aldığını yazar.

Çok eski devirlerde para yerine değer olarak kürk kullanırlardı. Türkler kürke “ten/tın/tın” derlerdi. En değerli kürkleri güneş kızılığının (al) renginde olanlardı. Güneş kızılığın renginde olan en değerli kürkleri içinde yine güneşin rengi olan al “sözül ilaveli” “altın” “al kürk”, “kızıl kürk” diyorlardı ki kıymetin değer birimiydi. Bugün kıymet değeri olarak kullandığımız madene verilen altın (al-tın) adının anlamının kaynağı anılan eski Türk anlayış ve kavrayışına dayanır.

Türkistan Türklerinde küçük bir gümüş sikke olup genellikle sikkeye denilen asrımızın ilk çeyreğine kadar Türkistan’da para birimi olarak “tenge” sözü de aynı (al-kürk) “ten/tın” kökenlidir. Bugünkü Kazakistan

Cumhuriyeti'nin resmî para birimi adı da anılan kürk adından türemiş “tenge”dir. Rusçada para karşılığı olarak kullanılan “dengi sözü de Türkçede Rusça söyleniştir.

Bilindiği üzere Türkler Anadolu'ya göç etmeden önce ve Anadolu'ya yerleştikten sonra kürkü giyim ve kuşamda kullanmışlardır. Orta asya'da elbise eteğine kürk dikilirdi. Bazı Türk ağzlarında ise bu etek “kunduzlama sözü ile ifade edilirdi. Bu söz: Elbisenin kenarına kunduz kürkü dikmek” anlamına geliyordu.

Kaftanlar çeşitli renk ve biçimlerde hazırlanır önleri açık olup, diz kapaklarına veya topuklarına kadar inerler. Yakasız düz arkalı kaftan en basit kaftan tipidir. Eski Türklerde Göktürk heykellerinde ve Uygurlarda dize veya yere kadar uzanan beli kuşaklı dik veya devrik yakalı kaftanlar görülür. (Ayhan, 2000) Göktürk heykellerinin giyimi Anadolu Selçukluların giyimine kaynak olmuştur (Süslü, 1989). Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri Batı'ya yönelip İran üzerinden Anadolu'ya yerleşmeleri ve çeşitli kültür çevreleri ile iç içe yaşama dönemine geçişleri ile birlikte bu durum giyim kuşamda da büyük değişimlere yol açmıştır (Turan, 1990)

Anadolu Selçuklu erkeklerinde dış giysi olarak kaftan kullanımı yaygındır. Kadınların giysileri ise kaftan ferace, cepken, hırka, şalvar, üç etek entariye benzer giysilerden oluşmaktadır (Önder, 1995). Anadolu Selçukluları döneminde kurt ve tilki postları şalvar, gömlek, hırka, sarık, çizme ve ayakkabı giyilirdi. Kadınlar kürklü giysiler kullanırlardı.

Türk giyim tarihinde kürkün ayrı bir önemi vardır. Kürk II. Mehmet döneminden sonra kullanılmaya başlamıştır. Rusya'dan getirilen kürkler, Osmanlı ülkelerinde pek çok alıcı bulunmuştur. II. Abdülhamit döneminde kadınlar çoğunlukla samur, vaşak ve zerdevce kürklerini kullanmışlardır. Toplumun alt kesimlerinde ise sansar, yaban kedisi ve nafi kürkü giymişlerdi. O dönemlerde kürkler bugünkü gibi giysinin dış yüzüne değil giysinin iç yüzeyine konulurdu.

Kürk, Türklerin Orta Asya'dan beri kullanılan geleneksel giyim tarzı olan kaftanla birleşmiş diğer milletlerin sahip olamayacağı mükemmel örnekler oluşturmuştur. Eskiden halkın giyim biçimden ve yaşayışından tamamen farklı durumda olan padişah, hanedan ile saray mensupları için özel hazırlanan kaftanlar, giysiler kürklerle zenginleştirilmiştir. Osmanlı saraylarında kürkler ve postların ayrı bir yeri ve önemi vardı. Devlet görevlerine atamalarda ve ödüllendirmelerde içine kürk kaplı hilat verme çok eski zamanlara giden bir Türk geleneğidir. Atanan mevkinin yüksek-

liğine yapılan işinin önemine göre kürkün kaplandığı kumaş ve kullanılan kürkün cinsi değişir (Tezcan, 2003).

Orta Asya Türk devletlerinde, Hindistan'daki, Türk İmparatorluğu'nda, Horasan (İran), Anadolu Selçuklular'ında, Mısır Sultanları'nda, Altınordu Devleti'nde bu arada Osmanlı Türklerinde kürkün pek makbul bir kافتan, yani bir üst elbisesi (Arapçası "hil'at"tır.) olduğunu ticaretinde büyük önem taşıdığını biliyoruz. Şu kısa tarihî bilgiler bize kürkün daha çok bir şark libası oluşunu göstermektedir.

Önemli bir kürk ticaret merkezi olan İstanbul Türkler tarafından alındıktan (1453) sonra da kürk ticaretindeki yerini muhafaza etmişti. 1591 yıllarında yani III. Murat zamanında İstanbul dahilinde 500 kürkçü dükkanı vardı. Büyük çarşının hâlâ "Kürkçüleriçi" adıyla ünlü olan kısmı bu arada kayda değer. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul'daki kürkçü esnafını tanıtırken, beşyüz dükkân bin nefer olarak sayar. Buna karşın saraydan 1754 tarihinde hassa kürkçü başına verilen bir hükümde; samur ve Moskova tilkisi 11, Firenk samuru, vaşak 9, kakum 15, karsak 16, beyaz tilkinin 6 odada işleneceği, bunun dışında kesinlikle başka bir yerde işlenmeyeceği, kürk alımında hassa kürkçü başının muayene edilip, kürkçüler nizama uyarlırsa işlerine deva edebilecekleri bildirilmiştir. Aksi hâlde uygulanacak müeyyide çok ağır olup, nizama uymayanlar dükkânları önünde asılacaktır. Hükümde; kürkçüler için belirtilen toplam dükkân sayısı 57 olduğuna göre Evliya Çelebi'nin verdiği sayının da ne kadar abartılı olduğu görülür. (Tezcan, 2003).

Kürklerin en güzelleri, en makbulleri sert soğuk iklimli yabancı pazarlardan geldiği hâlde İstanbul dünyanın en pahalı kürklerinin alınıp satıldığı bir belde olmuş, İstanbul'da kürk dükkanlığı da ince bir sanat olarak gelişmiştir. Kürkçüler Büyük kapalı Çarşı'da uzun bir yolun iki tarafında muazzam bir serveti temsil ederek toplanmıştı.

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra osmanlı devletinde kürk yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Koyun, kuzu, kedi, sincap kürklerini giymeyen esnaf, köylü ve askerden kimse yoktu. Bazıları tilki ve tavşan kürkü de giyerdi. Bunlar orta halli ahalinin giydiği kürklerdi. Ermin, zerdeva, samur, beyaz tilki, sincap kürklerini ise ancak varlıklı kimseler giyerdi. Bu kürkler aynı zamanda ileri gelen devlet memurlarının merasim elbiseleriydi (Dedeoğlu, Doras ve Kocaman, 1984)

Sultan giysilerinden kullanılan kumaşlar malzeme çeşidi bakımından atlas, canfes, çatma, seraser, serenk, selimiye, kemha ve gezi gibi isimler

almıştır. İlk önce kaftanlar oldukça sadeyken kürklerle süslenerek zenginleştirilmiştir. Bu kürkler daha çok samur, kakum ve foyum (hermin) gibi türler olmuştur. Kapaniçe adını alan bu kaftanların içi kürk dışı seraser, atlas ve gezi gibi değerli kumaşlarla kaplı uzun kollu (yen), önden açık, kıymetli taşlarla süslü, düğmeli ve yanları yırtmaçlı bir giysidir. Kapaniçeler hanlıklara çok değerli hediye olarak verilmiştir.

“İlbas-ı Hil’at”; Osmanlı tarihlerinde, “İlbas-ı hil’at” diye sık geçen bir tabir vardır. Bu tabir: “Doğrudan doğruya ve bir törenle kürk kaftan giydirme demektir. Kürk giydirmek padişahların vezirlerin ve diğer devlet erkânının fevkaleda iltifat ve teveccühünün bir nişanesiydi Padişahlar tarafından vezir-i azama, seraser kaplı samur erkan kürkü, kubbe vezirleri ile diğer erkânı devletede nispeten daha sade bir hil’at giydirildi. Sarayın ayrıca hassa (özel) kürkçübaşısı da vardı.

Padişahlar gibi vezirler ve beylerbeyi de maiyetlerindeki kimselere bir memuriyet tevcihinde, fevkâlade hizmetler karşılığında değerli kumaşlardan yapılmış hil’at giydirirlerdi. Hil’at, padişahlar tarafından hemen ekseriyetle vezir-i azamlara başta olmak üzere sarayda Babussaadede, Vezir-i azamlara başta olmak üzere sarayda Babussaadede, Vezir-i âzâmlar tarafından Babiali’de giydirilirdi.

Babiali’de layık olanlara giydirilecek türlü kıymetli kürklerin Muhafaza edildiği bir “Kürk Odası” vardı. Padişah huzuruna kabul edilen yabancı devlet elçileri ve maiyetinde bulunanlara mevkiilerine göre çeşitlikürkler giydirilirdi. Önemli hizmet görenlere ya da bir imtiyaz verilen kumandanlara kaftanın yanısıra kılınc da armağan edilmiştir. Armağan edilecek kaftanın rengi, biçimi, şeritleri düğmeleri ve içine kaplanan kürkün çeşidi verilen kişilerin ya da kişinin rütbesine ve gördüğü hizmete göre değişmiş bunlar bayramlarda sadrazam huzurunda kaftancıbaşı tarafından dağıtılmıştır. Ağır kıymetli kumaşlardan kesilmiş kaftanların göğüs kısımları altın telli şeritlerle kordonlarla süslenmiş, elmas ve altın düğmelerle bezenmiştir (Koçu, 1967).

Osmanlı döneminde kürk, saray ve devlet erkânın giydiği bir Türk üniforma niteliğini kazanmıştır. Sadrazamlar, vezirler, yüksek rütbeli devlet görevlileri resmi giysi olarak kürk giyerlerdi. Kürkün niteliği, biçimi ve süslemeleri, sahibinin rütbe ve görevini yansıtır. Sarı çuhaya dikilmiş samur kürk, çuhaya dikilmiş parça samur, şaliye dikilmiş kubur kakum, kontoş, serhatlı ve benzerleri kürkler giyenin rütbe ve imtiyazını ifade ederdi (Anonim, 1994).

Kürk giymek bir statü belirtisi olduğundan herkes istediği zaman istediği kürkü giyemezdi. Kürk giyilmesi saray tarafından belirlenir, önce sultan giyer, sonra devlet erkânı ve halk giyebilirdi. Yukarıdaki durumdan anlaşılacağı üzere, muhtemelen kışın giyilen samur kürk yerine havaların ısınmasıyla daha hafif olan kakumun giyilmesi duyuruluyor (Tezcan, 2003).

– İmparatorluğun dinî işlerde en büyük memuru olan şeyhülislamlarda “Ferve-i beyda, beyaz kürk giyerlerdi.

– Vezir şeyhüislam yeniçeri ağası, kaptanpaşa ve nişancılara giydirilen kürklere “Hassü’l-has ba postıyn-ı samur” denirdi.

– Bu şekilleriyle kürk devlet memurlarının paye ve mensuplarına göre giydikleri bir üst libası idi.

– Erkan Kürkü: Saray ileri gelenlerinin, önde gelen devlet memurlarının ve sadrazamların giydiği yenli kürk. Birinci vezirliğe yükselen şimdiki başvekil.

– İpka Kürkü: Görev süresi uzatılan memurlara gönderilen kürk. Kürkün cinsi, memurun kıdemine ve görevinin niteliğine göre değişirdi.

– Kakum (Kaakum-Kakım) Kürk: Osmanlılar döneminde padişah ve devlet ileri gelenleri tarafından giyilirdi. Kakumun beyazlığı temizlik ve saflığı simgelerdi.

– Sadaret Kürkü: Sadrazamlık makamına getirilenlere padişah tarafından armağan edilen bir kürktür.

– Muvahhidi Kürk: Ulema sınıfından olanların özel günlerde giydikleri kürk (Âlim ve müderrisler)

– Yenli Kürk: Yenleri geniş ve uzun yapılmış kürk. Osmanlılarda üniforma yerine resmi bir üstlük olarak giyilmiştir.

– Kubur Kakum Kürk: Kolları dar yapılmış kürk (anonim, 1994)

Bir de padişahın alaylarda törenlerde giydikleri bir “Kapaniçe kürk” vardı. Buna da “ferve-i murabba” denirdi. II. Ahmet (1691-1695) başına büyük bir sorguç takar, arkasına şiybe kaplı samur kürk bazen de kapaniçe kürk giyerdi.

Padişah Huzurunda giydirilmesi gereken kürkler:

Sadrazama 1 adet kürk

Şeyhülislama 1 adet kürk

Kaptan paşaya 1 adet kürk

Darüssaade ağasına 1 adet kürk
 Nakibüleşrefe 1 adet kürk
 Sadreyn-i muhteremeyne 2 adet kürk
 İmam-ı evvel ve saniye 2 adet kürk
 Ayasofya şeyhine 1 adet kürk

Osmanlı Devleti'nde kaftanlar padişahın gücünü ve ihtişamını gösteren en önemli unsurlardan biri olmuş devlete önemli hizmeti geçenlere kaftan hediye etmek gelenek hâline gelmiştir (Önder, 1995)

Padişahlar tarafından ecnebi elçilere, elçilik erkânına da, derecelerine göre kürkler verilirdi. Şehri Es'ad Efendi'nin "teşrifat risalesi"nde bu suretle, muhtelif yıllarda ecnebi elçilere, elçilik erkanına verilmiş olan kürklerden bazılarının adları zikredilmektedir. Burada bunlardan birkaçını kaydededim: 1973'de nemçe (Avusturya) büyükelçisine "Sarı çuhaya kaplı erkan samur", 1974'de Fransa büyükelçisine "sarı çuhaya kaplı erkan sırf samur", elçilik başkatibine de "kontuş paça samur", 1796'da Rus orta elçisinde, "sarı çuhaya kaplı erkan sırf samur", elçilik tercümanıya, başkatibine "şaliye kaplı kubur kakum", 1799'da İngiltere Fevkalade elçisine "serase kaplı bol yenli ala sırf samur", "1801'de İspanya elçisine "sarı çuhaya kaplı erkan samur", 1807'de Saksonya maslahatgüzarına "turuncuya kaplı paça samur" başkatibine de "kubur kakum" kürkler verilmiştir.

Padişahın sonsuz yetkili vekili olan sadrazamlarda devlet adına kürk giydirme hakkına sahiptir.

Kürkleri yılın uygun mevsimlerinde giyip çıkarmak görgü işiydi. Bunların giyilip çıkarılacağı günler padişaha göre ayarlanır. Padişah kürkünü çıkardığı zaman bütün saraylılar ve halk kürklerini çıkarırlardı. Kürklerin en değerlisi siyah tilki kürküydü ve sadece padişah giyerdi. Padişah eğer bu kürkten başkasına da hediye etmişse o kişinin büyük hizmetler gördüğü ve padişahın iltifatına mazhar olduğu anlaşılırdı (Dedeoğlu, Doras ve Kocaman, 1984).

Halkta kürk merakı: Yine padişahlar, savaşa giderken "zırh-ı postiyn" denilen ince çelik zincirden yapılmış kürk kaplı bir nevi zırhlı üst elbisesi, savaş gömleği giyerlerdi. Osmanlı sarayında, devlet erkanı arasında kürke karşı gösterilen bu rağbet yanında halkın varlıklı kısmı bilhassa samur kürke büyük bir ilgi duymuştur. İmparatorluk devrinde kürkün, bilhassa samur kürkün en çok rağbet ve revaç bulunduğu zaman sultan İbrahim'in saltanat devrine (1640-1648) rastlar.

Samur kürküne düşkün olan Sultan İbrahim padişah olmadan önce ge-

çirdiği uzun hapis hayatı onu ruh sağlığını bozduğu ve bunu devlet yönetimindeyken hissettirdiği malumdur. Aşırıya gittiği konuların başında sarayda samur kürk tüketimi sebebiyle bitmeyen talepleri gelir. Anlaşıldığına göre saraya bir malacı kadın davet edilir ve her akşam Sultan İbrahim'e masallar anlatılırdı. Yine bu masallardan birinde; masalcı kadın bir padişah varmış, esvabı sarayın bütün eşyası, yastıkları, perdeleri samurdanmış diye anlattıkça sultanın merakı artmış ve sarayın bütün eşyası, yastıkları, perdeleri samurdanmış diye anlattıkça sultanın merakı artmış ve sarayın her tarafının samurla donatılmasını emretmiş. Kendisine derhal düğmeleri elmastan birkaç samur kaftan yaptırmış ki her biri 8.000 kuruşa çıkıyormuş. Bununla da yetinmeyip vezirlerden, ulemadan, hatta halktan samur toplatmış, gücü yetmeyenleri cezalandırmış. Kimi azil, kimi hapis, kimi işkenceyle perişan edilmiş. Sarayın samur israfı bütün İstanbul'un sarfiyatını geçmiş ve vaktiyle 100 kuruşa alınan bir samur şimdi 1000 samura güç bulunur olmuştu. Rusya'dan İstanbul'a samur ihracatı bir Mısır hazinesine denk geliyordu. Sarayın rezaleti halkın ıstırapı ve sefaleti günden güne artıyordu. Yukarıda anlatılan bu olaylar ünlü tarihçi Ahmet Refik'in kaleme aldığı ve samur devri adını verdiği yarı belgesel kitaptan derlendi (Tezcan, 2003).

İstanbul Kapalıçarşı'da bulunan Kürkçüler kapısı denilen çarşıda satılan en değerli kürkler samur, sarı samur, misk, vaşak, zeerdeva, sansar, sincap, kakum, ördek boğazı, kuğu boğazı, saka boğazı, porsuk, şinşila, sıçan, tavşan, kunduz, kuz, koyun, kedi, alaca geyik, aslan, kaplan, kurt, ayı, çakal vb. kürklerdi (Anonim, 1994)

Saray koleksiyonunda, Osmanlı sultanlarının değerli ipekli kumaşlardan yapılmış çok çeşitli giysileri bulunurken yetmişe yakının kürklu olmasına karşı, güderi kaftanların azlığı dört adet, deri kaftanların hiç bulunmaması dikkat çekicidir. Osmanlı sarayında kürk, ipekli dokumaların en ağır ve pahalısı olan seraser, çatma kadife, kadife, kemha, serank, atlas-, diba gibi kumaşlara kaplanır, kışlık ve günlük giyim için daha sade olan, tiftik yapağından yapılan sof ile koyun yapağından yapılan, çuhaya kaplanırdı. Özellikle sultanların merasimlerde, halka göründükleri zaman elçi kabullerinde kapaniçe dedikleri seraser kumaşa tilki kürkü kaplanmış etek boyu yere kadar kol boyu etek hizasında yakasız yaka yuvarlağı ve önleri kürk çevrilmiş kaftanlar, önleri altın üzerine elmas, yakut, zümrüt gibi çaprast edilen mücevherli bantlarla süslü kapaniçeler üst giyimleri olarak kaynaklara konu olmuştur. Padişahların kapaniçeleri günümüze kadar bütünüyle gelememiş, ancak minyatürlerde ve 18. yüzyılda yapılmış portrelerinde

görülebilmektedir. Çünkü kapaniçelerin değerli kürkleri yeni bir yapılmış portrelerinde görülebilmektedir. Çünkü kapaniçelerin değerli kürkleri yeni bir kaftana kaplanmak üzere sökülüştür. Nitekim koleksiyonda böyle çaprastları sökülmiş bir kapaniçe vardır. Kürk ve çaprastları sökülmiş birkaç kaftan da “kürk kabı” olarak kayıtlıdır.

Osmanlılarda kadın sultanların giydikleri kürkler aslanbaş, atlas, diba gibi kumaşlarla kaplı, samur, nafe, vaşak, kakum, feyyüm, çılğava gibi kürklerden (Cenkmen 1948). Kürk zarif kadınlar arasında dahi büyük rağbete mazhar olmuştu. Saraylarda konaklarda halktan varlıklı aile kadınları arasında güzel ve kıymetli kürk giyenler pek çoktu. Ördekbaşı denilen ve gözleri kamaştırarak kadar güzel, kıymetli olan kürkler ekseriya gelinler tarafından giyilirdi. Yabancı gezginlere göre XVII. yy’ın ikinci yarısında İstanbul’da Türk Kadınları, üst elbise olarak saten veya taftadan mevsime göre kürklü veya kürksüz ferace giyerlerdi. Ve bu elbise erkeklerinkinden pek farklı değildi. (Tuğlacı, 1984)

Giysilerde Kürk: Kürkler sarayda sadece padişahlar tarafından değil hanım sultanlar, çocuklar ve saray görevlileri tarafından da giyilirdi. Örneğin, Sultan II. Bayezid’in (1481-1512), kadınlarına her yıl 15 bin akçanın yanı sıra, dokuz parça Avrupa kumaşı ve iki samur kürk verdiğini kaynaklar yazmaktadır. Bedenin üst kısmını içten yakaya kadar kaplayan beden kürkleri, çocuk kıyafetlerinde dıştan sırtı örten ve bele kadar inen boyda kullanılırdı. Örneğin; Sultan III. Mustafa’nın kızı Fatma Sultan’ın böyle kürkü olan bir kaftanı vardı. Kadınların giydiği erken kürkler günümüze ulaşmamış olmasına rağmen 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’a gelen Lady Montegü’nün ülkesne dönerken aldığı kıyafetler ve bunlarla yaptırdığı bir dizi tablosu, kadın kürkleri konusunda bir fikir verecek niteliktedir.

Montegü, iç entarisinin üzerine içi kürk kaplı, kollarının ve ön açıklığının etrafını çeviren kürklü feracesiyle tasvir edilmiştir. Nitekim 19. yüzyılda üst giyimiyle takım olarak dikilen gelinliklerde de kürkün içe kaplandığı ve ön açıklığın etrafını dolaşarak eski geleneği devam ettirdiği görülür. 18. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başında İstanbul’da bulunan D’Ohsson, kadın feracelerini anlatırken, varlıklı hanımların senede birkaç kez kürklerini değiştirdiğini yazar. Ona göre hanımlar, güz sonunda kakum, üç hafta sonra sibiryaya sincabı, kışın samur, ilbaharda tekrar sibiryaya sincabı giyerlerdi. D’Ohsson’un verdiği bilgileri 1972-98’de İstanbul’da bulunan Dr. Oliverde doğrular, kürklerin her mevsim değiştiğini, hanımların yazın içi sibiryaya sincabı kaplı softan feraceler giydiğini, çoğunun dolabında on,

oniki kürkü bulunduğunu ifade eder. (Tezcan, 2003)

Osmanlı sarayında şehzadeler sünnet edildiği vakit sadrazamlar da o güne uygun şekilde giyinirlerdi. Sadrazamın başında kallavi, arkasında kırmızı kaplı samur kürk bulunurdu. Bununla beraber sadrazamın padişaha verdiği hediyeler de kürklere de yer almıştır. (Cenkmen, 1948). Ayrıca sadrazamlar yürüyüşe çıkarken, sırtlarına kapaniçe denilen bir kürk giyerler ve kıymetli taşlarla süslü iki tüyden sorguçlu kallaviyi başlarında taşırlardı. (Dedeoğlu, Doras ve Kocaman, 1984)

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında Batı'yla ilişkileri artıp giyim kuşamda Batı etkisi yoğunlaşınca kürk de resmi giyim olmaktan çıktı, seyrek olarak kullanılmaya başlandı. Pahalı bir giyecek olduğundan daha çok varlıklı kesimdeki kadınlarca kullanılan lüks bir giyim eşyası niteliğine büründü. Bu durum kürkçülüğün önemini yitirmesine ve kürkçü esnafının sayılarının azalmasına neden olmuştur (anonim, 1994). Osmanlı Devletinin gerileme döneminde giyim için gereksiz harcamalar artınca, hükümet soruna çözüm getirme gereğiyle zaman zaman yazılı buyruk ve tüzükler emirname ve nizamnameler yayımlamıştır.

II. Mustafa'nın hükümdarlık döneminden başlayarak sırasıyla 3. Mustafa, 1. Abdülhamit, 2. Mahmut ve son olarak 2. Abdülhamit dönemlerinde yayınlanan bu emirname ve nizamnameler gereğince Hristiyan halkın giyimleriyle, hizmetçi ve esnafın giyimlerine yapılan kısıtlanmış, kadınların "galata işi" diye adlandırılan sırma ve kılıptan işlemeler kullanımları yasaklanmıştır. Kürk, II. Mahmut'un 1828'deki Kıyafet İnkılabı'na kadar sıkça kullanılmış, Osmanlı Devleti'nin azametini, kudretini ve temsil eden bir üstünlük olarak kullanılmıştır. Osmanlı sultan kaftanları, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir.

Sonuç

Altay kurganlarında rastlanan kürk bozkır toplum geleneğinden beri Orta Asya'dan Anadolu'ya selçuklular tarafından getirilmiştir. Osmanlılar bu temel giyim stiline sadık kalmakla birlikte ufak tefek bazı değişiklikler meydana getirmişlerdir. V yakalı Selçuklu kaftanı zamanla Osmanlılara kadar yüzyıllarca kullanılmıştır. Osmanlılarda kürk çok tercih edilen bir kaftan üst elbisesi olarak kullanılmış ve ticaretine de büyük önem verilmiştir. Türk toplumunda kişinin ekonomik durumunun bir göstergesi aynı zamanda statü belirleyici bir unsur olmuştur.

Osmanlı döneminde kadın ve erkek giyiminde oldukça zengin kültürü hakimdir. Bu kültür Orta Asya'dan itibaren, günümüze kadar geçerliliğini

devam ederek süre gelmiştir. Özellikle de Osmanlı döneminde her kıyafetin hemen her bölümünde kürke rastlamamız mümkündür. Osmanlının haşmeti, sanatın her dalında olduğu gibi giyimi de yansıtmış ve doruk noktasına ulaştırılmıştır.

Osmanlı döneminde ise kürk, sarayın ve devlet erkanının giydiği bir üniforma niteliği kazanmış, kürkün niteliği, biçimi ve süslemeleri sahibinin rütbe ve görevini yansıtmıştır. Kürkler, Türklerin geleneksel giyim tarzı olan kaftanla birleşerek II. Mahmut'un giyim düzenlemelerine değin sıkça kullanılmıştır. Osmanlılarda önemli hizmet görenlere yada ödünlendirilecek kimselere kaftan ya da kaftan ve kılıç armağan edilmiş, kaftanın rengi, biçimi, şeritleri, düğmeleri ve içine kaplanan kürkün çeşidi verilen kişilerin ya da kişinin rütbesine gördüğü hizmete göre değişiklik göstermiştir.

Bazı kürk çeşitleri yalnızca padişah tarafından kullanılmış ve başkaları tarafından kullanımı yasaklanmıştır. Kürkün giyilip çıkarılacağı günler de padişaha göre belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyılı da batıyla ilişkileri artınca batının giyim tarzı daha çok tercih edilir olmuş ve kürk de eski kullanımını yitirmiştir. Buna bağlı olarak kürkçülük de önemini yitirmeye başlamıştır.

Sonuç olarak kürk, Osmanlı Devleti'nin azamet, kudret ve servetini temsil eden bir üstünlük olarak kullanılmıştır. Türklerin geleneksel giyim tarzı kaftanla birleşerek saraya özgü kumaşlarla ve işlemelerle Osmanlı sultanlarının gücünü yansıtmıştır. Yapılan araştırma sonucunda konu ile ilgili kaynaklar yetersiz ve sayıca az durumdadır. Saray giysilerini ve dönemleri tanıtan özgün giysilerden oluşan müzeler kurulması gereklidir. Ayrıca mutlaka kostüm atlası hazırlanmalı ve kostüm müzesi kurulmalıdır. Londra (mumya müzesi) modern tusso örneği yapılabilir. Her giysi hediyeyle eşyalarla da belleklerde tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Anonim (1994). **Büyük Larousse**, İstanbul: Ana Yayıncılık.

Ayhan F., Moğalistan, **Ulanbatur Orhun Anıtları Araştırma Notları**, 2000.

Dedeoğlu, A., Doras, S., Kocaman, Ş. (1984). **Osmanlılar Albümü**, İstanbul.

Esin, E. (1985). **Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar**, S:3, Atatürk kültür, Dil ve Tarih yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi.

Kuru, Mustafa (1999). **Omurgalı Hayvanlar**, Ankara Palme Yayıncılık.

Koçu, R. E. (1967). **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara: Süberbank Kültür yayınları.

Lessing, Ferdinand D. (2003). **Moğolca Türkçe Sözlük**, Çeviren: Günay Karaağaç Ankara Türk Dil kurumu Yayınları).

Ögel, Bahattin (1991) **Türk Kültür Tarihine** Giriş 5, s.2

Önder, M. (1995). **Antika ve Eski eserler kılavuzu**, Ankara, Türkiye İş bankası yayınları.

Ramstedt, G. J. (1976) **Kalmackisches**, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Uyrica 4.

Süslü Ö.1989. **Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Ankara Atatürk Kültür Merkezi yayını.

Şeşen, Ramazan 1998. **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri**, 2. bs; Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları

Tuğlacı, P. 1984. **Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları**, İstanbul: Cem Yayınevi.

Turan, Ş. 1990. **Türk Kültür Tarihi**. Ankara, Bilge Yayınevi.

Tezcan, Hülya, **Antik Sanat dergisi Türkün Saltanatı**, s. 74, Yıl 2003, sayfa 63-70.

www.turkdilkurumu.org.tr (TDK, 2007).